

Rozvědčík z Ostravy u Hitlerova „Vlčího doupěte“. Neznámé válečné osudy Jana Borovce (1923–1944?)

Mečislav Borák

Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska, sv. 26, Ostrava 2012, s. 50-81. ISBN 978-80-86904-46-7.

Když před dvaceti lety napsal historik Bořivoj Čelovský svou napůl vzpomínkovou práci o ostravských maturantech z roku 1942 *Zlaté děcka*¹ jistě netušil, jaké čtenářské oblíbenosti se jeho knížka dočká. Dodnes patří v antikvariátech k nejhledanějším položkám. Nosný příběh, který z osudů svých devadesáti spolužáků Čelovský později vybral do knížky *Nejlepší z nás*,² se týkal nezvyklého přátelství Žida Josefa Basse, syna ostravského rabína, a Němce Jana Borovce, který se ale cítil být Čechem a vlastencem. Jejich životní cesty navždy rozdělila válka: první byl umučen v Osvětimi, druhý byl Němci popraven jako ruský rozvědčík. Zatímco o Bassově smrti v koncentračním táboře Auschwitz lze sotva pochybovat, byť přímé důkazy dosud chybějí, poslední etapa života Jana Borovce byla až donedávna zcela neznámá. Podle úřední zprávy byl od října 1943 nezvěstný a veškerá pátrání po jeho dalším osudu končila nezdarem. Mezi jeho přáteli sice kolovaly pověsti o tom, že nedlouho poté, co musel narukovat do německé armády, přeběhl ke Spojencům, ale nic konkrétního nešlo prokázat. Až po téměř sedmdesáti letech konečně promluvily odtajněné materiály z ruských archivů.³ Objevil se tak obraz válečného hrdiny, který by rozhodně neměl zůstat v zapomnění.

Rodina a vztah k otci

Dnes už je nám jen stěží pochopitelné, že pro Jana Borovce mohla být otázka národnosti problémem, s nímž se jen těžce vyrovnával. Jeho strastiplná cesta k uvědomělému češství se navíc odehrávala v šovinisticky vyhrčené dobové atmosféře, jež zasahovala a rozdělovala i jeho nejbližší, rodinu a kamarády. Jeho otec Johann Borowetz se totiž narodil v Hošťálkovicích na Hlučínsku (od roku 1976 je obec součástí

¹ ČELOVSKÝ, Bořivoj. *Zlaté děcka. Kronika klasy na přívozském gymnáziu*. Ostrava 1992.

² ČELOVSKÝ, Bořivoj. *Nejlepší z nás. Dvě vzpomínky Bořivoje Čelovského*. Šenov u Ostravy 2001.

³ Výzkum pramenů v ústředních archivech Ruské federace v Moskvě probíhal v rámci projektu GA ČR č. 409/09/0555 a umožnil i napsání této studie.

Ostravy), jež bylo po prohraných slezských válkách už skoro 150 let připojeno k německému Prusku.⁴ Čeština zde už zmizela ze škol, místní dělníci a řemeslníci houfně odcházeli za prací do německých končin a vraceli se nejen s dobrou znalostí němčiny, ale někteří z nich i s pocitem hrdosti na svou příslušnost k německému národu. Tak podle pečlivých zjištění B. Čelovského odešel na zkušenou do Německa i Johann.⁵ Jeho rodiče měli deset dětí, a když jim vyhořela rodinná chalupa, sotva je otec svou prací kameníka mohl všechny dobře uživit. Johann si ve světě vedl nadmíru zdatně, získal technické vzdělání a uchytil se jako závodník v malé chemické továrně na předměstí Berlína. Před začátkem první světové války se vrátil domů a oženil se.⁶ Vzal si Stephanii Rzehovou z Čertovy Lhotky (od r. 1901 Mariánské Hory, dnes součást Ostravy).⁷ Oba její rodiče bydleli v Mariánských Horách jen přechodně a pocházeli z Hošťálkovic, takže se s Borowetzovými jistě znali. Když se novomanželům v roce 1915 narodila dcera Elfriede Marie, přijal Johann výhodnou nabídku práce v Lipsku, kde hledali mistra do chemické továrny. Nakonec tam koupil domek a manželka s dcerou se za ním přistěhovaly. V Lipsku se jim 1. ledna 1923 narodil syn, zapsaný v matrice jako Anton Rudolf Hans Borowetz.⁸

Pokud by se další život mladé rodiny odehrával v obvyklých společenských poměrech, nikdy by se Hans Borowetz nestal Janem Borovcem, hrdinou našeho příběhu, nejspíš by přirozeně splynul s německým společenstvím. Německem dvacátých let ale zmítaly těžké hospodářské a politické krize, a tak se stalo, že rodina přišla o dům a posléze i o peníze za jeho prodej. Příbuzní je pak přemluvili k návratu do Hošťálkovic, kde se uvolnila hospoda. Drželi jí i poté, co Johann získal práci ve Falknově (dnes Sokolov). Když se pak v Mariánských Horách začala stavět velká chemická továrna, rádi tam zkušeného mistra přijali a dali mu i závodní byt v nové kolonii u dusíkáren na Západní ulici č. 3. Nové bydliště bylo vzdáleno jen pár set metrů od Hošťálkovic, ale hranici mezi obcemi tvořila řeka Odra, jež v těchto místech už skoro dvě staletí byla státní hranicí mezi Rakouskem a Pruskem. V roce 1920 tato hranice sice zmizela, když se Hlučínsko vrátilo k českému Slezsku a bylo začleněno do československého státu, ale na

⁴ Zemský archiv Opava (dále ZAO), rodná kniha civilního matričního úřadu Hošťálkovic, r. 1888. Johann Borowetz se narodil 10. 10. 1888, byl synem Antona a Marie, rozené Chamradové.

⁵ ČELOVSKÝ, B. *Zlaté...*, c. d., s. 37-38.

⁶ ZAO, oddací kniha civilního matričního úřadu Hošťálkovic, 1913.

⁷ ZAO, římsko-katolická rodná matrika, Mariánské hory. Štěpánka Antonia Řehová se narodila 9. 6. 1892, otec Rudolf Řeha, slévač ve Lhotce, matka Marianna, rozená Mrazek.

⁸ Prameny k narození dětí Johanna Borowetze viz ČELOVSKÝ, B. *Zlaté...*, c. d., s. 45.

postavení místních obyvatel se toho moc nezměnilo. Jejich ekonomické a sociální problémy nedokázala ani nová republika úspěšně řešit, takže nakonec začali znovu hledat práci v Německu. Když se tam k moci dostali nacisté, uvěřili pak i mnozí Hlučíňané Hitlerovým slibům o lepším životě v Německé říši, jež se už chystala dobývat Evropu.

Svodům nacistické propagandy tehdy podlehl i Johann Borowetz, který si ponechal německou formu svého jména i v převážně českém prostředí na pravém, ostravském břehu Odry, kam se svou rodinou odešel za prací. Jeho děti už v tomto prostředí vyrůstaly a je přirozené, že vliv českých kamarádů z kolonie, spolužáků a učitelů se musel projevit. Ostatně i doma už mluvili česky, přestože Johann se čas od času pokoušel zavést němčinu a četl jen německé knihy. Jeho syn ale chodil do české obecné a měšťanské školy v Mariánských Horách a Hošťálkovicích, kde byl v třídním katalogu zapsán jako Jan Borovec. V roce 1935 přešel Jenda do druhé třídy gymnázia v Hlučíně,⁹ kam dojížděl přes Děhylov vlakem nebo později na motorovém kole, které mu otec koupil.

Měl k rodičům a ke své sestře silné citové pouto, jak o tom vypovídají dopisy rodině i vzpomínky přátel. O to tíživěji nesl otcův příklon k německu, zvláště v době rostoucího ohrožení českého národa. V dopisu mamince to později shrnul zcela jednoznačně: *„Já jdu svou cestou, jež se liší od tatínkovy, ale věřím, že jednou bude překlenuta ona propast, která zničila rodinné štěstí naší rodiny. U mne to není mladistvý heroismus, ale národnostní přesvědčení, uvědomění, jež ze mne učinilo nepřítel těch, jež nazýváme tyrany a k nimž se tatínek hrdě hlásí.“*¹⁰ Zdá se, že Jendova láska k otci nakonec překonala i tuto citovou krizi, jak o tom svědčí jeho dopis neteři Dášence: *„Myslím na dědečka. Dášenko, to je **jediný** Němec, jehož musíš mít ráda. Dědeček je neskonalě dobrý člověk, nenahraditelný otec, jehož mám nesmírně rád, ačkoli se momentálně naše cesty rozcházejí (jen v jediné, ale velmi důležité otázce).“*¹¹ Začínal dokonce lépe chápat i příčiny otcova životního postoje, jak naznačuje v dopisu otci svého přítele Kostelníka: *„V jednom dopise jste psal, že si už zase dobře rozumíte s tatínkem, z čehož mám velkou radost. Mimo jiné píšete, že nesmím svalovat celou vinu na něho. K tomu bych chtěl říci, že jsem mu nikdy nezazlívá, že šel za hlasem svého srdce. Sám odloučen od národního společenství prožívám na vlastní kůži to, co on do roku 38. Ale jedno mu přece zazlívám: způsob, jakým mě chtěl*

⁹ ČELOVSKÝ, B. *Zlaté...*, c. d., s. 45.

¹⁰ ČELOVSKÝ, B. *Zlaté...*, c. d., s. 59, dopis J. Borovce matce z 18. 10. 1942.

¹¹ ČELOVSKÝ, B. *Nejlepší...*, c. d., s. 54, fotokopie dopisu J. Borovce neteři Dášence ze 7. 10. 1942.

za každou cenu přeorientovat, třeba jen to rodinné peklo kvůli škole! Jedinou omluvou je tlak, jenž na něho byl vykonáván shora.¹²

Podle Milana Kostelníka, Borovcova souputníka dětských her z kolonie u dusíkáren, Jenda bytostně nesnášel, když ho někdo považoval za Němce, a hned se pouštěl do rvačky. Dával to najevo i doma, a i když jej spory s otcem trápily, nechtěl ustoupit.¹³ V pozdějším dopisu sestře psal s trochou nadsázky: „Tvrším, že se z Mussoliniho stane spíše stoupenec rudého diktátora než z Jendy Borovce Němec.“¹⁴ Pro úřady však zůstal po otci Němcem, což tragicky předurčilo jeho další osudy.

Přátelé z gymnázia v Přívoze

Když koncem září 1938 rozhodla Mnichovská dohoda o odstoupení pohraničí českých zemí Německu, postihlo to i Hlučínsko, jež bylo připojeno k Německé říši. Jeho obyvatelé se tím automaticky stali „plnoprávními“ říšskými občany, což platilo i pro rodinu Hlučíňana Borowetze. Jeho syn Jan Borovec byl tehdy žákem páté třídy hlučínského gymnázia, jež se nyní ocitlo v Německu. Jenda odmítl německou výuku, i když jeho otci by se nejspíš zamlouvala, a vymohl si přechod do českého reálného gymnázia v Ostravě-Přívoze. Nebyl sám, počet žáků se tu brzy ztrojnásobil, neboť přívozkého útočiště využilo přes šest set dalších českých školáků, kteří museli opustit svá gymnázia v německém či polském záboru na Ostravsku. Budova na dnešní Gebauerově ulici číslo 8 dosud slouží jako základní škola, ale omítka nad vchodem už se trochu drolí a odkrývá starý nápis v němčině. Původně byla postavena v roce 1913 pro německou obecnou školu, české reformní reálné gymnázium se sem nastěhovalo v roce 1920. A teprve v roce 1936 tu začalo působit nově založené státní reálné gymnázium, jehož studentů se náš příběh týká.¹⁵ Vnitřní zařízení dnešní školy už se jistě k nepoznání změnilo, jen schodiště se zdobeným zábradlím z litiny minulost stále připomíná, stejně jako vitřina ve školním koutku tradic, kde jsou památky na učitele umučené za druhé světové války.

V prvním patře jejich někdejšího gymnázia je i dnes třída VIII. A, ale její dnešní žáci se oněm válečným maturantům sotva podobají. A nejde jen o výrazný rozdíl věku mezi maturanty a dnešními osmáky. Když slyšíme vzpomínky nebo čteme dopisy staré

¹² ČELOVSKÝ, B. *Nejlepší...*, c. d., s. 39, dopis J. Borovce otci Milana Kostelníka z června 1943.

¹³ Vzpomínka Milana Kostelníka z Ostravy, zaznamenaná autorem v srpnu 2011.

¹⁴ ČELOVSKÝ, B. *Nejlepší...*, c. d., s. 56, fotokopie dopisu J. Borovce sestře z 10. 10. 1942.

¹⁵ JIŘÍK, Karel (ed.). *Dějiny Ostravy*. Ostrava 1993, s. 332; ČELOVSKÝ, B. *Zlaté...*, c. d., s. 22.

sedmdesát let, nemůžeme si nevšimnout krásné češtiny, obraznosti a logické argumentace všech sdělení. A také v nich dobře uslyšíme silné citové vzrušení nad událostmi, jež ona krutá doba přinášela a jež překonávali s obdivuhodnou silou svého mládí, ale i ušlechtilou krásou a pevností svých charakterů, jež bychom jim dnes mohli už jen závidět, a jen stěží bychom je v tom mohli napodobit. Ty upřímné a hluboce procítěné myšlenky o vlastenectví, neokázalé a pevné ve svém přesvědčení, ve své víře ve vítězství pravdy a spravedlnosti, to už dnešním generacím skoro splývá s bájeslovím. A přece takoví lidé tehdy byli, tak cítili a mnozí tak i jednali.

Ve třídě V. A, do níž byl Jenda Borovec zařazen, bylo přes padesát žáků, stejně jako v paralelní V. B. Během následujících čtyř let, než se ze žáků stali studenti, kteří dospěli až k maturitě, se obě třídy trochu promíchaly podle zájmu o přírodní či společenské vědy. Jenda zůstal ve společenskovědním „áčku“, protože mu jazyky a dějepis „seděly“ výrazně lépe než matematika. Podle známek i mínění spolužáků patřil k primusům třídy, mnohdy stál v pozadí studentských šprýmů a pro svou otevřenou a přátelskou povahu se smyslem pro humor byl všeobecně oblíbený. Shodně to potvrzovali bývalí spolužáci, jejichž vzpomínky před dvaceti lety zaznamenával B. Čelovský.¹⁶ Tehdy jich na třídní sraz dorazilo ještě šedesát, dnes už se jich schází sotva deset. Ale ani oni nedají na Jendu Borovce dopustit.¹⁷

Dospívali ve víru převratných událostí, jejich osudy jsou úzce spojeny s agonií druhé republiky, s prvními roky německé okupace a války, s maturitou v atmosféře strachu a teroru po atentátu na Heydricha. Zkoušky ovlivňované zásahy školních nacistů, nadřžování a spiklenecká pomoc českých kantorů, zákazy oslav, tajné schůzky, pouliční razie, prohlídky i zatýkání, to už jim skoro splývá s odjezdy na nucené práce do Říše, jež brzy poté následovaly.

Mnozí z nich za války ztratili rodiče, příbuzné a kamarády, někteří byli sami vězněni či se účastnili odboje (např. známý muzikolog a etnograf Ivo Stolařík), několik z nich zahynulo. Další byli později perzekvováni komunistickým režimem (za všechny lze uvést katolického kněze Antonína Huvara, známého politického vězně). Z jiných se stali pouónoroví či posrpnoví exulanti, tak jako z historika Bořivoje Čelovského, autora první syntetické práce o Mnichovské dohodě. Polovina oněch maturantů později získala

¹⁶ Archiv města Ostravy, Hlavní katalog tříd Státního reálného gymnázia v Moravské Ostravě z let 1939-1942; ČELOVSKÝ, B. *Zlaté...*, c. d., s. 40-44.

¹⁷ Vzpomínky JUDr. Drahomíra Toboly, MUDr. Jindřicha Prokopa, MUDr. Ladislava Malého a Ing. Jana Valy, zaznamenané v srpnu 2011.

akademické tituly. Ze známých osobností lze připomenout též např. literárního vědce Drahomíra Šajtara, historika Andělína Grobelného nebo filozofa Mirka Volného, který odjel do Austrálie.

Jenda Borovec měl mezi spolužáky mnoho dobrých přátel, s nimiž si i po ukončení studia často psával. Osudové přátelství jej ale pojilo zvláště s Josefem Bassem, jemuž kamarádi říkali „Jošt“. Také Bass patřil k nejlepším studentům ve třídě, měl výrazné nadání na matematiku a po otci, oblíbeném rabínovi a znalci semitské filologie, i talent na jazyky. Byli sice spolužáky jen dva roky, protože na podzim 1940 musel Jošt ze školy v Přívozu odejít do Brna, kam byli soustředěni židovští studenti z celé Moravy, ale pořád se občas stýkali a psali si dopisy plné vzájemné podpory, důvěrných rad i filozofických úvah až do chvíle, kdy se jejich cesty navždy rozešly. Bass nakonec odmítl možnost odchodu do ciziny, protože nechtěl opustit své rodiče, a tím zpečetil svůj osud. Byl si toho plně vědom, když v jednom z posledních dopisů svému příteli uváděl:

*„Milý, válka, nejhroznější neštěstí lidstva odedávna, vyvolána a vyvolávána pro nejrůznější příčiny nerovnosti lidí a jejich celků, se přehnala i přes nás. Není mnoho těch, jichž by se nedotkla, byli jsme však mezi těmi, které zachvátila více. [...] Věnování života je velký dar, nicméně smrt za něco, vědomé odevzdání se jí s pocitem něčeho vykonaného, je rovněž velké. Někdy nebývá ani toho dopřáno; myslím, že v mém případě; pak Vis Maior trůní na trůně Nejvyššího a není k přemožení. Temný Osud nám vybral břímě a jeho unesení zůstane problémem. Kdo jej vyřeší? [...] Jako své poslední přání přeji Tobě i rodině hodně životního zdaru, klidu a spokojenosti, hlavně pak zdraví a šťastný, **vyplněný** život. I jeho oběť, je-li naplněn, není pak bezcenná. Pozdravy beze slov, Jošt.“¹⁸*

I v dalším dopisu psaném těsně před deportací pokládá Josef Bass své přátelství k Janu Borovcovi za mimořádnou hodnotu, která mu pomáhala přežít: *„Vzpomínka na naše přátelství mi zůstane do smrti; kořen jeho byl hlubší než obvykle, byl v kolísání běd a naděje, síly vůle až vyčerpanosti téměř úplné, ve zmítání, tápání, hledání – a nalézání. Chci doufat, že i vzájemnými vzpomínkami ztužíme svou vnitřní sílu k pevnosti, vytrvalosti a odolnosti proti současným bědám, které jsou úvodem, jak pevně věřím, k lepšímu, byť ne ideálnímu zítřku.“¹⁹*

¹⁸ ČELOVSKÝ, B. *Nejlepší...*, c. d., s. 6-9, fotokopie nedatovaného dopisu J. Basse J. Borovcovi (patrně z léta 1942).

¹⁹ ČELOVSKÝ, B. *Nejlepší...*, c. d., s. 4, fotokopie nedatovaného dopisu J. Basse J. Borovcovi (patrně ze září 1942).

Po válce se proslýchalo, že Jošt s Jendovou pomocí hledal cesty k útěku do ciziny, ale všechny takové pokusy se nakonec ukázaly jako nereálné. Blízké pravdě bude též mínění, že Jošt by bez svých rodičů neodešel a společný útěk byl příliš komplikovaný.²⁰ Na rozloučenou pověřil Jošt Jendu, aby jednou vyhledal jeho „strýce“, tedy příbuzné, kterým se podařilo včas odejít do ciziny, a odevzdal jim jeho „závět“, v níž se ještě jednou zmiňuje o jejich přátelství: *„Víte jistě, kolik jsme protrpěli, kolik zármutku a útrap přinášela každá minuta i vteřina; sotva však bude možno pochopit tomu, kdo to nezažil. [...] V těchto a předchozích chvílích, v době osamocení mě sílil a vzpomínkami bude sílit přátelský poměr k odevzdavateli tohoto dopisu. Tento vztah je pevný – a stálý – do smrti a je zpečetěn i ochotou a pomocí jeho rodiny v dobách velmi zlých, když leckterí jiní selhali, přes vnější zdání okolností. [...] Proším Vás snažně, abyste se za ty skutky dobra a lásky, které nám v nejhorších chvílích prokázali, odvděčili vhodným způsobem. [...] Jda smrti vstříc, pozdravuji Vás znovu co nejsrdečněji.“*²¹

Historik Čelovský věnoval značné úsilí tomu, aby nashromáždil co nejvíce podrobností o životě těchto dvou spolužáků, které pak v titulu své knihy označil za „nejlepší z nás“. Byl sice skutečným mistrem řemesla historika a vzbuzoval respekt svou úporností, s níž se pouštěl do řešení každého problému, nicméně objasnění osudů obou spolužáků naráželo na mimořádné obtíže. Viděli se naposledy patrně někdy v létě 1942, když Bass přijel z Brna do Ostravy. V červenci už musel Jenda narukovat do německé armády, v září byl Jošt i s rodiči deportován do Terezína a jejich další transport z února 1943 směřoval rovnou do Osvětimi. Ještě v září 1943 nechával Jenda svého přítele Jošta v dopisu pozdravovat, ale ten v té době už patrně nebyl na živu, neboť v evidenci vězňů tábora Auschwitz není uveden.²²

V nenáviděné uniformě

Třídní učitelka Marie Chaloupková po válce vzpomínala, jak na začátku školního roku vždy s rostoucími obavami zapisovala do výkazu studentů Jana Borovce v české formě jeho jména, takže vlastně falšovala údaje, neboť jako Němec Hans Borowetz by měl chodit do německého gymnázia. Jendův příklon k češtví údajně způsobil, že otcova žádost z června 1939 o přijetí do nacistické strany NSDAP nebyla kladně vyřízena.²³

²⁰ ČELOVSKÝ, B. *Zlaté...*, c. d., s. 48-49.

²¹ ČELOVSKÝ, B. *Nejlepší...*, c. d., s. 12-15, fotokopie nedatovaného dopisu J. Basse J. Borovcovi (patrně ze září 1942).

²² ČELOVSKÝ, B. *Zlaté...*, c. d., s. 75, dopis J. Borovce sestře ze září 1943.

²³ ČELOVSKÝ, B. *Zlaté...*, c. d., s. 41, 45.

Když ale krátce po maturitě Jenda obdržel obsílku k nástupu do německé armády, musel narukovat, jinak by vážně ohrozil sebe i svou rodinu. Na ostravské hlavní nádraží jej v noci 24. července 1942 doprovázel jeho otec a přítel z kolonie u dusíkáren Milan Kostelník, který mu vezl na kole vojenský kufřík.²⁴

Za týden už se Jenda ozval z německého Augsburgu, kde probíhal jeho vojenský výcvik u dělostřelectva. Za další dva týdny ho však převedeli k radistům a poslali sloužit do okupované Francie. Psal kamarádům z okolí města Dinan v Bretani a stýskal si: *„Žiji z minulosti; ta mě drží při poměrně dobrém duševním stavu, ačkoliv vlna pesimismu a jakési beznadějnosti není řídká.“* Neopomněl se zmínit o zjevné nenávisti, kterou místní obyvatelé vůči „německým žoldánům“ chovají, a přestože byl na vojně jen pouhých pár týdnů, věděl už jasně, co musí udělat: *„Jednou to přijde, v tom s těmi lidmi souhlasím. Možná, že pak přijde i moje chvíle, toužebně očekávaná, kdy strhnu tu prokletou uniformu, abych svými slabými silami, ale silným srdcem bojoval za ty, kdož jsou mi drazí a nyní trpící.“*²⁵

Borovec pak psal z vojny velmi často, hlavně rodičům a sestře Bedřišce, ale i kamarádům z místa bydliště, četným spolužákům i spolužačkám a několika učitelům. Nelámal si nijak hlavu s cenzurou, dokonce to vypadá, že dopisy psané česky se nijak nekontrolovaly. Otevřeně v nich totiž vyjadřoval svou nenávist k německým okupantům a sliboval jim pomstu, aniž by to vzbudilo sebemenší podezření vojenských úřadů. Sám hrozbu prozrazení poněkud zlehčoval: *„Pokud píše páriů řečí, není to nebezpečí tak veliké, ježto takový dopis, v případě, že je otevřen, putuje nepřečten do koše.“*²⁶ Zřejmě však pomáhalo i to, že některé dopisy vkládal do balíků, aby snáze unikly cenzorům, nebo požádal kamarády, kteří dostali dovolenku, aby dopis vhodili do schránky až někde v Německu. Pravidelně a zcela jednoznačně oznamoval, že při nejbližší příležitosti přeběhne k nepříteli. Složitě se vyrovnával s tím, jak má skloubit synovskou lásku ke svému německému otci s horoucím českým vlastenectvím, které stavěl na nejvyšší místo v žebříčku svých hodnot. V dopisu sestře se přiznával: *„Znáš mne a dobře víš, že fanatismus a s ním nutně související nenávist mi byly vždy naprosto cizími pojmy; obojí jsem pokládal (a do jisté míry pokládám) za něco primitivního, podřadnějšího, čehož se chytají duchové slabí, nesamostatní. Nevím, kde leží hranice mezi fanatismem a horoucí, vřelou láskou k vlasti; domnívám se, že onen fanatismus se už u mne projevuje a nenávist*

²⁴ Vzpomínka Milana Kostelníka z Ostravy, zaznamenaná v srpnu 2011.

²⁵ ČELOVSKÝ, B. *Zlaté...*, c. d., s. 56-57, dopis J. Borovce přátelům v kolonii u dusíkáren ze 6. 9. 1942.

²⁶ ČELOVSKÝ, B. *Zlaté...*, c. d., s. 71.

se dostaví co nevidět: neboť onen prušácký militarismus, vybičovaný extrémním německým režimem do krajních mezí, podporovaný řemeslnými, nemyslícími lidmi, způsobil lidstvu tolik škody, že není možno nenenávidět tu prokletou hyenu.

V tomto cizím, dusném prostředí si člověk uvědomuje, víc než kdykoliv jindy, co je to vlast a národ, ono 'společenství živých a mrtvých (dosud nenarozených)'. Mám vroucně rád své rodiče a nejbližší pokrevní příbuzné, ony, s nimiž jsem srostl, kteří mi připravili tolik radostných chvil, ale cítím, že moje láska k širšímu společenství, totiž národu, je stejně vroucí a oddaná. Pro ono vyšší společenství jsem schopen obětovat vše, tedy i život, který ovšem v hierarchii hodnot nestojí (u mne) nejvýše: neboť rozhodující je, jaký ten život je, zda stojí vůbec za to jej žít. [...] ...nikdy se nechci vrátit do své vlasti, do černé Ostravy, na jejíž radnici visí hákový kříž, pod nímž úpí tisíce a tisíce dobrých Čechů jen pro svou neshrbenou páteř. To vyříd' zlaté mamince, jež nyní velmi trpí a nedočkavě čeká na můj návrat."²⁷

Když byl koncem října 1942 poslán z Francie na východní frontu, hned to oznamoval domů a prosil, aby mu poslali učebnici ruštiny pro začátečníky. Nedělal si o sovětském Rusku žádné iluze a netajil se s tím ani před kamarády, jak na to vzpomínal třeba Jan Vala. Už těsně před válkou, v době uzavření sovětsko německého paktu, který ji předznamenal, prý Jenda pokládal Sovětský svaz za „kolos na hliněných nohou“.²⁸ Jasně to pak vyjádřil v dopisu mamince, když zdůvodňoval, proč nemůže zůstat na straně německých „tyranů“: „Věřím, že dá-li Bůh, stojím v jejich řadách jen dočasně, ač dobře vím, že volím ze dvou zel to lepší (ó, jak relativní to pojem!). Neboť poměry na východě jsou jistě docela jiné, než na jaké jsme my zvyklí.“²⁹ Myšlenky na pomstu nakonec zásadně ovlivnily jeho rozhodnutí přeběhnout na stranu „rudého diktátora“, jak Stalina nazýval v dopisech, aby si mohl vyrovnat své účty s německými katany. Když se dozvěděl o tom, že otec spolužáka Drahomíra Šajtara byl umučen v Mauthausenu, neváhal se ani jemu svěřit se svými úmysly. Dopis, který přiložil do balíku poslaného sestře, však našel adresáta až dávno po válce: „V hlubokém smutku se skláním před památkou každého Čecha, jenž padl za oběť odvěkému vrahu, ale přece tím více mě dojímá každá zpráva, že ten či onen známý byl zavražděn nenasytným katem. Mohu Ti prozradit, že to byl jeden únorový den, kdy jsem přísahal pomstu onomu vrahu, den, kdy v koncentráku zemřel otec děvčete, jež jsem měl skutečně rád; od onoho dne jsem se k té dívce nepřiblížil z prosté

²⁷ ČELOVSKÝ, B. *Nejlepší...*, c. d., s. 56-59, fotokopie dopisu J. Borovce sestře z 10. 10. 1942.

²⁸ Vzpomínka Jana Valy z Ostravy, zaznamenaná v srpnu 2011.

²⁹ ČELOVSKÝ, B. *Zlaté...*, c. d., s. 59, dopis J. Borovce matce z 18. 10. 1942.

*příčiny: že snad mám v sobě několik kapek germánské krve, nenáviděné krve, která působí tolik utrpení naprosto nevinným. Onen pocit nepřímé viny může být smyt jen a jen spravedlivým trestem, tj. Krev za Krev! Volání oněch obětí v Praze a Brně: Naše krev na vaše hlavy!, budiž odkazem nám všem, kteří snad se dožijeme dne, kdy zúčtujeme na věky s německým usurpátorem. My všichni věříme, že onen den se blíží mílovými kroky. Kéž se dožiji oné chvíle! [...] Svou daň splatím v den, kdy nebudu více nosit onu prokletou uniformu.*³⁰

Po bitvě u Stalingradu začala německá armáda ustupovat a naděje na útěk vzrostla natolik, že v jednom z dopisů sestře v únoru 1943 Jenda už podával konkrétní instrukce: „*Budiž Vám jasno: teď nasazuji všechny páky! Přijde-li ona hodina, bude to pro Vás i pro mne bolestné, že na jistou dobu nebudeme jeden o druhém nic vědět, bude to Kalvárie pro nás všechny. Ale věz: bez Kalvárie není vzkříšení!*“ Nakonec se zmínil o tom, že od jeho pozorovatelského stanoviště je ruský bunkr jen 600 m daleko, nicméně k přechodu fronty tehdy ještě nedošlo.³¹

V dubnu opatrně připravil na tu dlouho chystanou událost i svou matku: „*Bojím se, mami, že snad na Tebe čekají ještě dlouhé, bezútěšné chvíle. Co kdyby došlo na jistou dobu k úplnému přerušení i písemných styků? Nezapomeň, co bylo mým cílem. Ten cíl mám stále před sebou, ježto jsem tělesně i duševně dost silný, abych pro něj pracoval.*“ Zároveň se však do jeho dopisu vloudila jakási temná předtucha, když matce líčil, jak nedávno náhodou zachytil na své radiostanici pražský rozhlas: „*A víš, co hráli? 'Nejsmutnější loučení je s mámou, s maminkou svou' a pak ještě jednu píseň a byl konec; tentokráte se mi zdálo, že je to víc než pouhá náhoda, že to hráli a zpívali pro mne.*“³²

Velmi otevřeně už hovořil o svých úmyslech v červnu 1943 v dopisu sestře Bedřišce: „*Myšlenka na mé předsevzetí a cíl je alfou i omegou mého myšlení. Ale jsem kritický. Dostat se na druhou stranu za pět minut dvanáct, to by ještě šlo, ale ve dvanáct by mohlo býti už příliš pozdě.*“³³ V posledním dopisu ze 3. října 1943 znovu zopakoval své životní krédo, které se mělo už brzy naplnit: „*Nemysli si, že jsem pasivnější, naopak! Věřím víc než kdy jindy, že poslední den války mě nezastihne v německé uniformě. Nikdy se neskloním, nikdy...*“³⁴

³⁰ ČELOVSKÝ, B. *Nejlepší...*, c. d., s. 61-63, fotokopie dopisu J. Borovce Drahomíru Šajtarovi ze 29. 12. 1942; ČELOVSKÝ, B. *Zlaté...*, c. d., s. 68.

³¹ ČELOVSKÝ, B. *Zlaté...*, c. d., s. 70, dopis J. Borovce sestře z února 1943 (fotokopie na s. 129).

³² ČELOVSKÝ, B. *Zlaté...*, c. d., s. 72-73, dopis J. Borovce matce z dubna 1943.

³³ ČELOVSKÝ, B. *Zlaté...*, c. d., s. 75, dopis J. Borovce sestře z června 1943.

³⁴ ČELOVSKÝ, B. *Nejlepší...*, c. d., s. 66-63, fotokopie dopisu J. Borovce sestře ze 3. 10. 1943.

Marné pátrání

Ve své poslední zprávě z fronty Jenda rodině naznačil, že možná už v listopadu dostane dovolenou a přijede na pár dní domů. Místo něj ale do bytu Borovcových přišla komise zástupců nacistické strany s úředním sdělením, že Jenda byl prohlášen za nezvěstného. V polovině listopadu se Johann Borowetz obrátil na armádu se žádostí o podrobnější vysvětlení. Odpověď poručíka Kutze, Jendova nadřízeného z fronty, začínala slovy: *„Je mi smutnou povinností, vážený pane Borowetz, Vám sdělit, že Váš syn, svobodník Hans Borowetz, se dne 12. října 1943 během těžkých obranných bojů nevrátil ze svého poslání jako radista přidělený předsunutému pozorovateli, a je od té doby pohřešován.“* Poručík popisoval, jak jejich úsek fronty náhle prolomili Rusové a při ústupu se Jenda Borovec ztratil. Nejprve se prý domnívali, že ustoupil o něco dříve než ostatní, ale po návratu do výchozího postavení jej nenašli. *„Jelikož tento úsek byl vystaven prudké dělostřelecké palbě, nezbyvá, bohužel, než ten závěr, že se Vašemu synu něco přihodilo, jelikož od té doby schází po něm jakákoliv stopa.“*³⁵ Pro Jendovy kamarády i jeho rodinu to ale bylo jasné: Jenda konečně přeběhl k Rusům!

Uplynul rok, když se v našem příběhu objevila dramatická zápleтка. Někdy na podzim 1944 do kolonie u dusíkáren přišel jistý pan Polzer, Němec z Ostravy-Heřmanic. Sdělil Borovcovým, že v Allensteinu ve východním Prusku (dnes Olsztyn v Polsku) sedí ve věznici jeho syn spolu s Hansem Borowetzem z Ostravy a čekají na popravu: Josef Polzer jako zběh, Hans Borowetz jako ruský voják. Svědkem této rozmluvy byl i Milan Kostelník, který nečekanou návštěvu dovedl k bytu Borovcových. Dodnes si dobře vybavuje detaily onoho rozhovoru, který jako Jendův blízký přítel prožíval s mimořádným pohnutím. Pan Polzer jim vylíčil, že jeho syn při každém německém útoku utíkal opačným směrem, do zázemí, kde ho pak zajistilo polní četnictvo. Dvakrát mu to prominuli, potřetí byl za zběhnutí z linie odsouzen k trestu smrti. Ukázal přítomným dopis, ve kterém se syn zmiňoval, že v cele je s ním další Ostravák – Hans Borowetz z dusíkáren. K dopisu byl přiložen i kus papíru, na který Jenda napsal vzkaz rodičům; byl špatně čitelný, protože ho prý psal levou rukou, když o pravou ruku po těžkém zranění přišel. Jendova rodina ten moták opatrovala jako vzácnou relikvii ještě dlouho po válce, ale dnes už není k nalezení. Existoval prý ještě jeden dopis mladého Polzera, v němž sděloval, že Jenda pod jménem Raburov byl velitelem výsadku devíti

³⁵ ČELOVSKÝ, B. *Zlaté...*, c. d., s. 77.

ruských parašutistů, při seskoku byl těžce zraněn a přišel o ruku i o svobodu. Ani tento dopis dnes už nelze doložit.³⁶

Porada rodiny Borovcových rozhodla, že Jendova sestra Bedřiška, dle pamětníků velmi hezká a chytrá mladá žena s dokonalou němčinou, zajede do Allensteinu zjistit, zda by šlo Jendovi nějak pomoci. Koupili od příbuzných prase a nechali nadělat lahůdky, za něž získali služební propustku do východního Pruska. Těsně před Vánoce vyrazila Bedřiška s proviantem na cestu. Vojenské úřady v Allensteinu o Jendovi nic nevěděly, a z budovy gestapa ji dokonce vyhnali ještě dříve, než stačila nabídnout své dary.

Nepochodila ani ve správním centru oblasti, v Königsbergu (Královci, dnešním Kaliningradu v Rusku), a s nepořízenou se vrátila domů. Jendův osud zůstal nepoznán, ale nikoliv zapomenut. Hned brzy po válce, v roce 1947, se do Olsztynu vypravil Milan Kostelník, ale ani on neměl úspěch. Místní Němci už byli pryč a noví Poláci o ničem nevěděli. Stejně dopadly i dotazy u československých a sovětských úřadů. Z pražského Ministerstva zahraničních věcí vzkázali, že podle jejich zjištění byli vězni z východního Pruska odvezeni do německého vnitrozemí, do Marburgu an der Lahn. Ale týkalo se to zřejmě až evakuace úřadů na konci války, tak ani v Německu se žádná stopa po Jendovi nenašla.³⁷

Především Jendova rodina měla zájem na tom, aby jeho smrt v zájmu vlasti byla úředně potvrzena. V revoluční atmosféře prvních let po válce to kvůli svému německému původu neměli snadné. Hned po válce je sousedé z kolonie museli často chránit před násilím osvoboditelů i místních „vlastenců“, hrozila jim internace v táborech pro Němce i případný odsun do Německa. Johann Borowetz teď trpěl za své německé a dočasné sympatie k nacismu, byl za trest odvezen na práci do chemických závodů v Záluží u Mostu. Pokud by se Jendovo hrdinství potvrdilo, značně by to jeho rodině usnadnilo další existenci.³⁸

Ani Jendovi přátelé hledání nevzdávali a obcházeli úřady i vlivné osoby s žádostí o pomoc. Bohumil Urbánek, který kdysi pracoval v dusíkárnách a znal Jendův případ, se po válce stal poslancem za národní socialisty a požádal tehdejšího ministra zahraničí Jana Masaryka, aby se v Moskvě na Jendu zeptal. Nepomohlo to, neúspěšně dopadly i pokusy o umělecké ztvárnění Jendova osudu, ať již s nimi přišel státní film v Praze, ostravský

³⁶ Vzpomínka Milana Kostelníka z Ostravy, zaznamenaná v srpnu 2011; ČELOVSKÝ, B. *Zlaté...*, c. d., s. 80, 83.

³⁷ Vzpomínka Milana Kostelníka z Ostravy, zaznamenaná v srpnu 2011; ČELOVSKÝ, B. *Zlaté...*, c. d., s. 79-81.

³⁸ Vzpomínka Milana Kostelníka z Ostravy, zaznamenaná v srpnu 2011.

profesor Josef Paleček nebo spisovatel Fran Směja.³⁹ Ještě v osmdesátých letech, když u Památníku Ostravské operace v Hrabyni vznikala symbolický hřbitov obětí a hrdinů II. světové války, snažil se Jendův přítel z kolonie u dusíkáren Oldřich Šindler přesvědčit úřady, že k padlým a popraveným patří i Jendovo jméno. Marně, nešlo to nijak dokázat.⁴⁰

Nové pátrání už v nových politických poměrech rozjel hned po svém návratu z exilu na začátku devadesátých let renomovaný historik Bořivoj Čelovský. Nejprve prověřil hodnověrnost Polzerova svědectví o Jendově věznění. Měl hledání o to snadnější, že pocházel se stejné obce jako Polzer, z ostravských Heřmanic. Záhy zjistil, že Polzer byl původně zaníceným komunistou, který dokonce dal jednomu ze svých synů křestní jméno Lenin; když ale přišli nacisté, prohlásil se za Němce, synovo revoluční jméno v dokladech vygumoval a přepsal ho na Leopolda. Čelovskému se podařilo tohoto Leopolda najít a získal od něj dokumenty, potvrzující pravdivost svědectví. Patřilo k nim i rozhodnutí Okresního soudu v Ostravě, jímž byl v roce 1952 Josef Polzer, narozený v Heřmanicích 1. 7. 1921, prohlášen za mrtvého, protože „jako příslušník německé branné moci byl popraven dne 19. října 1944, v Olštýně v Německu“. Čelovský ve spolehlivost soudů komunistického režimu moc nevěřil, nicméně když došla odpověď z německého úřadu pro evidenci padlých bývalých vojáků wehrmachtu, pochybnosti zmizely. V Berlíně potvrdili všechny údaje a doplnili, že voják Josef Polzer naposled sloužil u výcvikového oddílu 1. pluku 1. pěší divize, a byl rozsudkem soudu této divize ze 28. 9. 1944 odsouzen k trestu smrti, který byl vykonán 19. 10. 1944 v Jakobsbergu u Allensteinu.⁴¹

Potvrdilo se tedy, že Josef Polzer v allensteinské věznici v září a říjnu 1944 skutečně pobýval a sotva si mohl vymyslet setkání s Jendou Borovcem, kterého předtím neznal. Návštěva jeho otce u Jendových rodičů tak našla své opodstatnění. Případ Jendy Borovce však berlínská úřadovna nevyřešila, jeho vojenský osobní spis totiž končí záznamem již známého data 12. 10. 1943, kdy byl naposled viděn u Ševlačevky v SSSR a od té doby je pohřešován.⁴²

³⁹ ČELOVSKÝ, B. *Zlaté...*, c. d., s. 100.

⁴⁰ Vzpomínky Heleny Šindlerové a Milana Kostelníka z Ostravy, zaznamenané v srpnu 2011.

⁴¹ ČELOVSKÝ, B. *Zlaté...*, c. d., s. 80-82. Park Jakobsberg byl známým výletním místem u Allensteinu, dnes je Jakubowo součástí Olsztynu.

⁴² ČELOVSKÝ, B. *Zlaté...*, c. d., s. 83; obec Ševlačevka (v německé transkripci „Shewlatschewka/UdSSR“) nebyla v ruských, ukrajinských ani běloruských místopisných slovnících nalezena; z obcí s podobným názvem existuje např. Ševjakivka (ale ta leží v Charkovské oblasti a byla osvobozena už v únoru 1943), nebo Ševjaki (jedny jsou ve Smolenské oblasti poblíž Duchovščiny osvobozené 19. 9. 1943, druhé ve Vitebské oblasti byly osvobozeny až v roce 1944). Místo svého pobytu Jenda naposled lokalizoval v dopisu sestře ze 28. 6. 1943 (viz ČELOVSKÝ, B. *Zlaté...*, c. d., s. 74) jako pravý břeh řeky Vopec; je to přítok Dněpru,

Historik Čelovský přehledně zpracoval Borovcův životní příběh do již zmíněných dvou knížek a stále se pokoušel najít další stopy, který by mohly ten příběh důstojně uzavřít a najít odpověď na dosud otevřené otázky. Uspořádal v roce 2000 další výpravu do dnešního Olsztynu, ale žádné nové důkazy ani svědectví tu nenašel, tak mohl jen k pomníku padlých položit kytici karafiátů na Jendovu památku. Ani ostravské studio České televize nepřijalo jeho návrh na pořízení dokumentárního filmu o Jendovi s odůvodněním, že dosud chybí závěrečný důkaz o pravdivosti celého příběhu. Jen historik Jiří Šolc uvěřil Čelovského interpretaci a zahrnul Jendu Borovce, alias kapitána Raburova, do svého přehledu „východních“ paravýsadek i bez důkazů.⁴³

Než Bořivoj Čelovský v roce 2008 zemřel, důrazně mi uložil, abych v pátrání po Jendovi pokračoval, že mě bude „shora“ průběžně kontrolovat. Dělal jsem to stejně už skoro deset let, co trvaly mé studijní cesty do ruských ústředních archivů v Moskvě. Postupně jsem se spřátelil s pracovníky vojenských archivů a s jejich pomocí vyhledával v kartotékách německých válečných zajatců údaje o Borovcích, kterých jsem našel několik desítek, ale nikdy nešlo o hledaného Jendu. Týkalo se to jak fondů Ruského vojenského státního archivu (RGVA), kde jsou materiály o válečných zajatcích, tak Ústředního archivu Ministerstva obrany (CAMO) v Podolsku, kde jsou údaje o sovětských vojácích a cizinci tam nemají přístup. Až po mnoha letech odmítání jsem s pomocí českého vojenského přidělence v Moskvě získal souhlas Generálního štábu Ruské armády k návštěvě tohoto archivu, avšak ani tady jsem stopy po Borovcovi nezjistil. Dověděl jsem se, že veškeré spisy o rozvědce, i pokud byla organizována vojenskými a nikoliv bezpečnostními orgány, byly prý už dávno předány do bezpečnostních archivů na Lubjance a dosud podléhají utajení. Ani pátrání v Ruském státním archivu sociálně-politických dějin (RGASPI), tedy bývalém archivu Kominterny, o Češích zařazovaných do výsadek nebylo úspěšné.

Už to vypadalo, že se víc nedozvíme. Jenom Jendův kamarád z kolonie u dusíkáren Milan Kostelník mi před silvestrem dál přinášel láhev slivovice, aby povzbudil mé

měří 74 km a protéká městem Safonovo, jež bylo osvobozeno 31. 8. 1943 (viz www.safonowoweb.ru/history/vojna.html, cit. 15. 3. 2012). Čelovský uvádí řeku chybně jako Vop, ale ten je mohutnější a teče do Dněpru západně od Vopec. Fronta se po osvobození Smolenska 25. 9. 1943 pohybovala dál, až se na devět měsíců zastavila na přístupech k Vitebsku, protože Oršanská operace Západního frontu, zahájená právě 12. 10. 1943, skončila 2. 12. 1943 neúspěchem; na vitebském směru probíhala linie fronty na řece Mošna poblíž města Liozno, osvobozeného ve dnech 8.–10. 10. 1943 (www.liozno.info/index/0-4, cit. 15. 3. 2012). Možná někde tady se přechod fronty uskutečnil.

⁴³ ŠOLC, Jiří. *Za frontou na východě. Českoslovenští parašutisté ve zvláštních operacích na východní frontě za druhé světové války (1941 - 1945)*. Cheb 2003, s. 293. Autor uvádí, že Borovec byl viděn naposled u Šepljaševky, ale zřejmě se jedná o omyl, neboť ani tuto obec místopisné slovníky neznají. Přechod fronty se nemohl odehrát u Vjazmy, neboť ta byla osvobozena už v březnu 1943.

badatelské úsilí i v novém roce. A Jendova sestra Bedřiška dál tvrdila, že nemůže umřít, dokud se pravdy o Jendovi nedočká. Dál psala na všechny strany a vysvětlovala Jendův příběh, tak jako třeba v dopisu na Ruský červený kříž do Moskvy 1. 12. 2001, který zakončila slovy: „*Tak se k Vám obracím s prosbou o zjištění, zda byl můj bratr Jan Borovec v letech 1943–1944 v evidenci sovětských táborů pro válečné zajatce nebo ve školících střediscích pro sovětské výsadkáře, a zda existuje jakákoliv informace o jeho dalších osudech.*“ A dál dostávala stereotypní odpovědi, jakou byla i odpověď na zmíněnou prosbu, která k ní po dvou letech čekání dorazila prostřednictvím pátrací služby Českého červeného kříže: „*Vážená paní, k Vaší žádosti, s níž jste se 1. 12. 2001 obrátila na Ruský červený kříž, s politováním sdělujeme, že přes veškeré úsilí pracovníků Ruského červeného kříže zůstalo pátrání v této věci bezvýsledné. Nepodařilo se bohužel zjistit žádné informace o osudu Vašeho bratra.*“⁴⁴

V sovětské rozvědce

Paní Bedřiška své předsevzetí bohužel nesplnila a v roce 2009 v tichosti odešla z tohoto světa, jen pár měsíců před zásadním obratem v pátrání. Teď mě moc mrzí, že jsem nebyl obratnější a neprohlížel nové databáze ruských archivů častěji, aby se toho objevu dočkala. Při pravidelné kontrole nově zpřístupněných archivních zdrojů jsem totiž našel v elektronické databázi vojenského archivu v Podolsku (CAMO) „*Soupis spolupracovníků oddílů rozvědky štábů Severního, Volchovského, Severo-Západního, Jižního, Zakavkazského, Kalininského, 1., 2. a 3. Pobaltského, 2. a 3. Běloruského, 4. Ukrajinského frontu, a (částečně) také spolupracovníků velení rozvědky RKKA [Dělnicko-rolnická Rudá armáda], kteří zahynuli nebo zůstali nezvěstní v době Velké vlastenecké války*“. Pod pořadovým číslem 285 je zde uveden Jan Janovič Verbický-Borovec, narozený v roce 1923 v Československu – v Moravské Ostravě, vojín Rudé armády, který se stal nezvěstným 8. 8. 1944 ve Východním Prusku.⁴⁵

Další pátrání vedlo do evidence vojáků padlých a nezvěstných na území Východního Pruska, dnešní Kaliningradské oblasti Ruské federace: v desátém dílu edice *Nazvěme je jménem*, který zahrnuje přes deset tisíc krátkých životopisů, je mezi příslušníky rozvědky 1. Pobaltského a 3. Běloruského frontu uveden Jan Janovič Borovec, radista

⁴⁴ Dopis Bedřišky Galiové z Ostravy-Poruby Ruské společnosti Červeného kříže do Moskvy z 1. 12. 2001, a dopis Českého červeného kříže Bedřišce Galiové z 8. 12. 2003 o pátrání v Ruské federaci, kopie u autora.

⁴⁵ Ústřední archiv Ministerstva obrany v Podolsku – Centralnyj archiv Ministerstva oborony (dále CAMO), fond 58, opis A-93012, delo 1, s. 34 (№ 285).

paravýsadku *Progress* (Pokrok) 3. Běloruského frontu, který se stal nezvěstným v srpnu 1944.⁴⁶

Nebylo pochyb o tom, že se jedná o našeho Jendu Borovce. Přestože sovětské a posléze i ruské instituce a organizace pořád tvrdily, že o něm nic neví, ve své evidenci ho měly. Svou roli jistě sehrálo přísné utajování identity rozvědčků, jež přetrvávalo z dob sovětského režimu. Je též pravděpodobné, že mohl být veden podle svého pseudonymu jako Verbický, takže hledání Jana Borovce pak bylo bezvýsledné. Skoro všechny evidenční údaje se shodují se skutečností: jméno a příjmení, jméno otce, rok narození, odbornost radisty i datum jeho zmizení, jež zhruba odpovídá době jeho předpokládaného uvěznění v Allensteinu. Nesprávné místo narození lze snad vysvětlit podle Jendových dopisů z fronty. Když už se schylovalo k dezerci, poslal svou korespondenci domů a požádal sestru, aby ji dobře uschovala (a proto o ní dnes víme). Zmínil se ale, že maturitní vysvědčení bude potřebovat: „*Vysvěgro (mám dva formuláře) a několik dopisů si ponechávám (jasné?)*“.⁴⁷ I ve svém posledním dopisu sestře se o vysvědčení zmiňuje: „... jedno, ted' už, bohužel, úplně roztřepané, nosím stále v pravé kapse své bluzy.“⁴⁸ Vysvědčení potvrzovalo jeho českou národnost a z něj zřejmě pochází i ta Moravská Ostrava jako sídlo školy, jež se do evidence dostala jako místo Jendova narození. Vyšetřovatelům to jistě připadalo méně podezřelé než říšský Leipzig a lze si docela dobře představit, že Jenda takovou záměnu jen uvítal.

Neprodleně jsem obrátil svou pozornost na ruské vojenské historiky do Kaliningradu. Zjistil jsem, že již zpracovali osudy některých výzvědných skupin, jež připravovaly útočné operace Sovětské armády ve Východním Prusku, a že skupina *Progress* je naštěstí už mezi nimi. Podle prvních informací o výsledcích bádání Jurije Rževceva, zvláštního korespondenta Spojené redakce Ministerstva vnitra Ruska pro Kaliningradskou oblast, který jako plukovník milice měl aspoň částečný přístup k dosud utajeným fondům v archivech bezpečnosti, byla skupina *Progress* zvláštní diverzně-výzvědnou skupinou vojenského útvaru „Polní pošta 83462“, podléhala 3. oddělení (diverzních akcí) Zpravodajského odboru štábu 3. Běloruského frontu, a byla v noci z 8. na 9. srpna 1944 vysazena z letadla do týlu nepřítele na území Východního Pruska. K dalším znalcům historie válečné rozvědky zde patří plukovník Anatolij Gribanov,

⁴⁶ BESPALOV, A. N. (ed.). *Nazovem poimanno: Rossijskaja Federacija, Kaliningradskaja oblast' (Svedenija o pogibšich na frontach Velikoj Otečestvennoj vojny)*. T. 10, Kaliningrad 1996, s. 258.

⁴⁷ ČELOVSKÝ, B. *Nejlepší...*, c. d., s. 36, dopis J. Borovce sestře z února 1943.

⁴⁸ ČELOVSKÝ, B. *Zlaté...*, c. d., s. 76, dopis J. Borovce sestře ze 3. 10. 1943.

vedoucí Svazu veteránů vojenské rozvědky v Kaliningradu, a podplukovník Alexandr Budajev, ředitel Kaliningradského regionálního sdružení pátracích oddílů „Pamjat“, který je zároveň vedoucím skupiny zpracovávající tuto historii.⁴⁹ Z jejich podkladů lze činnost skupiny Progress aspoň zčásti zrekonstruovat.

Nevíme dosud, kde a za jakých okolností Jenda Borovec přešel frontu, ale z dostupné evidence můžeme zjistit, že ověřování jeho spolehlivosti sovětskými úřady netrvalo dlouho, možná mu opravdu pomohlo to maturitní vysvědčení. Už 5. listopadu 1943 byl totiž přijat do vojenské rozvědky a dostal operativní pseudonym „Sultán“. Tehdy se zřejmě dohodlo i jeho krycí příjmení Verbický, na něž mu asi vystavili doklady, aby v případě zajetí neohrozil svou rodinu v Ostravě. Zvolil si ho snad podle názvu obce Vrbice, kterou od Hlučínska odděluje jen řeka Odra tak jako jeho Mariánské Hory? To se můžeme jen dohadovat. Zato víme jistě, že po krátkém výcviku byl nasazen do týlu nepřítelů už v první formaci skupiny *Progress*. Jeho odbornost radisty i dobrá znalost němčiny jistě přišly vhod.⁵⁰

Skupina byla poprvé shozena z letadla 24. června 1944 do okolí obce Pleščenice v Logojském okrese Minské oblasti v Bělorusku. O činnosti skupiny v tomto prostoru zatím nic nevíme, ale byl to jeden z mála výsadek, který se po splnění úkolu šťastně vrátil, což samo o sobě lze považovat za úspěch. Velitelem skupiny byl už tehdy kapitán Michail Ivanovič Nestěrov, nar. 8. 9. 1921 v obci Boľšoje Tivchino v Jalutorovském okrese Tjumenské oblasti. Do armády narukoval v r. 1941. Do rozvědky byl začleněn 30. 5. 1944 ze 63. zvláštního pluku důstojnických záloh 3. Běloruského frontu a dostal pseudonym „Progress“. V sovětské rozvědce platilo pravidlo, že podle pseudonymu velitele byla pojmenována i skupina, kterou vedl. Nestěrov patřil ke schopným velitelům, už v roce 1944 měl řád Rudého praporu a medaili Za odvahu.⁵¹

Už v první formaci *Progressu* byli kromě Borovce ještě čtyři další rozvědčíci, kteří pak přešli i do jeho druhé formace, shozené za linii fronty v srpnu 1944. Byl to zástupce velitele skupiny Boris Petrovič Grečišnikov, nar. 20. 10. 1917 v Barnaulu na Sibiři. Byl povolán do armády v r. 1943, do rozvědky Generálního štábu Rudé armády zařazen 4. 7. 1944 z 208. armádního záložního pluku 3. Běloruského frontu pod operativním

⁴⁹ BUDAJEV, Alexandr Valerjevič, GRIBANOV, Anatolij Jakovlevič, RŽEVCEV, Jurij Petrovič: *Nazovem poimanno: Rossijskaja Federacija, Kaliningradskaja oblast' (Svedenija o pogibšich na frontach Velikoj Otečestvennoj vojny)*. T. 22 – *Letopis frontovogo podviga sovjetskoj vojennoj razvedki kak specslužby, soveršennogo v tylu vruga na Vostočno-Prusskom napravleniji*. Kaliningrad 2009, s. 347, 485-486.

⁵⁰ BUDAJEV, A. V., GRIBANOV, A. J., RŽEVCEV, J. P, c. d., s. 348.

⁵¹ BUDAJEV, A. V., GRIBANOV, A. J., RŽEVCEV, J. P, c. d., s. 350.

pseudonymem „Kaplun“. Rozvědčík Asadulla Gafijatovič Gindulin, nar. 15. 4. 1918 v Tugajevu v Burajevském okrese v Baškirii, byl Tatar. Narukoval do armády už v srpnu 1938, po začlenění do rozvědky dostal pseudonym „Mamaj“. Rozvědčík Osip Alexejevič Kačko se narodil v roce 1925 v Simferopolu na Krymu na Ukrajině. Do armády narukoval r. 1943 v Uzbekistánu, do rozvědky byl zapojen 4. 7. 1944 pod pseudonymem „Žuk“. Rozvědčík Nikolaj Semjonovič Kočkin, nar. 21. 3. 1921 v obci Kočkari v Nagorském okrese Kirovské oblasti, narukoval do armády v říjnu 1940. Jako voják 205. záložního střeleckého pluku 10. armády Západního frontu byl v obklíčení zajat, později uprchl, byl zařazen do 208. armádního záložního pluku 3. Běloruského frontu a v červenci 1944 začleněn do rozvědky pod operativním pseudonymem „Nalim“. Do druhé formace skupiny *Progress* přibyli k uvedeným šesti vojákům ještě další dva. Rozvědčík Nikolaj Fjodorovič Konovalov, nar. r. 1924 v Saratově, vstoupil do armády dobrovolně v r. 1941 v Kazachstánu. Rozvědčík Alexandr Prokofjevič Vasin, nar. v r. 1924 na stanici Tonnel'naja v Krasnodarském kraji, se do armády také přihlásil dobrovolně v září 1942 v republice Mordovie. Datum jejich vstupu do rozvědky ani pseudonymy neznáme.⁵²

Ke druhému nasazení skupiny došlo v rámci dlouhých a složitých příprav jedné z nejvýznamnějších operací Rudé armády – Východopruské operace – v noci z 8. na 9. srpna 1944. Letadlo s osmi výsadkáři směřovalo k mimořádnému strategickému cíli: k výsadku mělo dojít v „lesním masivu“, vzdáleném 6 km na východ od města Rastenburg (dnešní Kętrzyn).⁵³ Pohled do mapy jen potvrdí tušení: přesně v těchto místech začínal areál Hitlerova hlavního stanu, pověstného „Vlčího doupěte“ (Wolfsschanze). Bylo sotva dva týdny po atentátu, který Hitlera málem zahubil, a sovětské velení zřejmě chtělo vědět, jaké následky atentát způsobil. Úspěšná skupina *Progress* s radistou Janem Borovcem byla proto nasměrována právě tam. Byl to patrně jeden z nejvýznamnějších výzvědných úkolů, jaký byl za války českému rozvědčíkovi svěřen. A česká veřejnost o tom dodnes nic neví.

U Hitlerova hlavního stanu

V tomto prostoru bylo co sledovat, Němci tu měli plno strategických objektů. Bylo tu především pověstmi opředené „Vlčí doupě“ v lese a močálech u obce Görlitz (Gierłoż) poblíž Kętrzynu, největší Hitlerem využívaný hlavní stan, v němž Hitler strávil přes 800 válečných dnů. Byl tu i v době působnosti skupiny *Progress*, odjel do Berlína až 20.

⁵² BUDAJEV, A. V., GRIBANOV, A. J., RŽEVCEV, J. P, c. d., s. 348-350.

⁵³ BUDAJEV, A. V., GRIBANOV, A. J., RŽEVCEV, J. P, c. d., s. 347.

listopadu 1944. Přes osmdesát budov včetně mohutných betonových bunkrů bylo jádrem soběstačného městečka, vybaveného elektrárnou, vodárnou, systémem ventilace, kanalizace a vytápění, železniční stanicí a dvěma polními letišti. Žily tu přes dva tisíce důstojníků a personálu, své bunkry tu měli Hitlerovi nejbližší spolupracovníci (např. tajemník Bormann, maršál Göring, polní maršál Keitel, generál Jodl, ministr Speer). Bunkry byly zakryty maskovací sítí, mořskými řasami, umělými stromy a mechem, kolem areálu byly bariéry, strážní stanoviště, věže a oplocení. Byl zaveden přísný strážní systém, neboť Hitler se obával přepadu výsadkových jednotek ještě víc než bombardování.⁵⁴

V okolí Hitlerova areálu byly další velitelské centrály: u jezera Mamry byl hlavní stan Nejvyššího velitelství pozemních vojsk OKH „Mauerwald“, kde pracovalo ve 120 budovách asi 1500 štábních důstojníků, sídlo šéfa Říšské kanceláře dr. Lammerse bylo v lese u obce Rosengarten (Radzieje), hlavní stan říšského vůdce SS Himmlera s kryptonymem „Hochwald“ byl poblíž Grossgartenu (Pozezdrze), ministr zahraničí Ribbentrop měl svou rezidenci na zámku Steinort (Sztynort), v lese u jezera Goldap sídlil generální štáb letectva „Robinson“. Šéf Luftwaffe Göring měl totiž nedaleko odtud, v lese u obce Rominty (Rominten, dnes Krasnolesje), svou loveckou rezidenci, kterou si nechal postavit už koncem třicátých let poblíž loveckého záměčku císaře Viléma II., a pobýval zde mnohem raději než ve svém bunkru ve Wolfsschanze. Dal protáhnout až do lesa železniční spojkou, aby tam mohly zajet jeho dva zvláštní vlaky, z nichž řídil letecké operace po celé Evropě, údajně i bitvu o Británii.⁵⁵ Dnes ale dělí Goldap a Krasnolesje státní hranice, takže k návštěvě ruin Göringova záměčku je zapotřebí povolení ruských úřadů ke vstupu do pohraničního pásma. Göring tu byl naposledy 16. října 1944, pár dnů nato byl záměček před útokem sovětských vojsk vyhozen do povětří. Podobný osud mělo později i Wolfsschanze, jehož zbytky jsou dnes předmětem značného zájmu turistů.

Není divu, že sovětská rozvědka měla o tuto oblast eminentní zájem. A je také pochopitelné, že nacisté ji střežili ještě důkladněji než samotný Berlín. Pomáhala jim určitá odlehlost těchto míst a jejich osídlení takřka výhradně německým obyvatelstvem. To naopak skoro znemožňovalo práci sovětské rozvědce. Neměla v celé oblasti jediný zachytný bod, Rusové tu nikdy nežili. Plochý, dosti přehledný terén, zalesněný jen na některých místech, až na výjimky uměle vysazeným lesem se širokými průseky, nedával

⁵⁴ Blíže viz např. TAYLOR, Blaine. *Hitlerovy hlavní stany. Z pivnice do bunkru, 1920–1945*. Praha 2008, s. 133-158; ZDUNIA, Jan. *Wilczy Szaniec i inne kwatery wojenne Hitlera. Twierdza Giżycka*. Kętrzyn b.r.v.

⁵⁵ TAYLOR, B., c. d., 136; ZDUNIA, J., c. d., s. 59-61; www.goldap.bil-wm.pl, cit. 26. 7. 2011.

parašutistům moc možností k úkrytu, takže byli často odhaleni hned po seskoku. Místní obyvatelé měli povinnost vojákům a četníkům ohlásit každého jim neznámého člověka, skoro každý dům dostal k tomu účelu telefon, další se zřizovaly i na křižovatkách lesních a polních cest. Hustá a udržovaná silniční síť umožňovala rychlý příjezd policejních oddílů či jednotek SS se psy na kterémkoliv místo úkrytu parašutistů. Honu na ně se obvykle účastnili i místní obyvatelé, kteří u sebe nosili zbraně i při práci na poli. Po cestách neustále projížděly vozy s radiolokátory, aby zachytily vysílačky parašutistů.⁵⁶

Rozvědčící měli za úkol sledovat pohyby nepřátelských vojsk na železnici a silnicích, odhalovat případný vojenský charakter nově budovaných staveb, shánět informace o sídlech správních orgánů, významných institucí, továren, skladů aj., z pozorování činnosti a chování nepřítele zjišťovat jeho záměry a všimnout si všech detailů, využitelných pro přípravu útočné operace. Pro plnění těchto úkolů však nebyli mnohdy náležitě vyškoleni a vybaveni. Např. vysílačka typu „Sever“ byla nedokonalá, s obtížemi navázané spojení s Centrem bývalo často špatně slyšitelné. Značný problém představoval již samotný výsadek, piloti neměli potřebné navigační prostředky ani údaje o rozmístění sil nepřítele, tak obvykle vysazovali desant „naslepo“, bez přesného zaměření místa shozu, což mívalo tragické následky.⁵⁷

Oběti z řad rozvědčků ve Východním Prusku byly mimořádně vysoké. V očích nejvyššího sovětského velení je vyvažovala skutečnost, že každá informace z těchto míst byla pro přípravu a úspěch útočné operace nebyla potřebná a cenná. Nicméně mnozí nezávislí i vojenští experti upozorňují, že hlavní příčinou vysokých obětí bylo úsilí dosáhnout žadoucích výsledků co nejrychleji a bez ohledu na situaci, která na území nepřítele byla. Ještě nedávno se uvádělo 120 výzvedných oddílů nasazených do Východního Pruska sovětskými vojenskými a bezpečnostními složkami. Jak se postupně odtajňují archivy, hovoří se dnes až o 200 oddílech a celkovém počtu téměř 2 500 rozvědčků, z nichž přes devadesát procent zahynulo. Asi polovina z nich byla zastřelena a zakopána rovnou na místě dopadení, takže sotva se někdy dočkají řádného hrobu. Asi tisíc jich leží v lesích a na lukách v Kaliningradské oblasti, kde jejich ostatky hledají nadšenci z pátracích oddílů sdružení *Pamjat'* pod vedením A. Budajeva, aby je pietně

⁵⁶ RŽEVCEV, Jurij. *Glubinnaja razvedka v chode bojev za Vostočnuju Prussiju*. <http://may1945-pobeda.narod.ru>, cit. 27. 7. 2011.

⁵⁷ RŽEVCEV, Jurij. *Razvedyvatel'nyje upravlenija frontov*. <http://may1945-pobeda.narod.ru>, cit. 27. 7. 2011.

přenesli do řádných hrobů. K uctění památky rozvědčků má sloužit i bronzový pomník, jehož instalace v centru Kaliningradu se chystá na rok 2012.⁵⁸

Ani příběh výsadku *Progress* nemohl za daných okolností skončit jinak: nikdo z rozvědčků nasazení do týlu nepřítele nepřežil. Hned po seskoku chyběli tři rozvědčíci a už se nikdy se skupinou nesešli: rozvědčík Kačko, zástupce velitele Grečišnikov a sám velitel kapitán Nestěrov. Ten jediný znal kódovou šifru pro navázání spojení. Radistovi Janu Borovcovi nakonec nezbylo, než aby se spojil s Centrem přímo a podal zprávu o situaci. To bylo samozřejmě mimořádně nebezpečné, ale jiné východisko zřejmě nenašel. Brzy se však ukázalo, že to bylo správné rozhodnutí, protože Centrum k nim vyslalo dalšího radistu s novým kódem pro spojení. Ke skupině *Progress* tak přibyl ještě devátý člen – radista Vladimír Vasiljevič Gerasimov, nar. v r. 1925 v Moskvě. Dobrovolně šel do armády v r. 1942, do služby v rozvědce byl zařazen v červenci 1942 pod operativním pseudonymem „Sokol“. V sestavě skupiny „Abrek“ štábu 3. Běloruského frontu byl 24. 1. 1944 vysazen do nezjištěného prostoru. Zřejmě se úspěšně vrátil, protože 19. září 1944 byl znovu vysazen na pomoc skupině *Progress*. Výsadek směřoval do „lesního masivu“ asi 4 km východně od osady Gross-Šiporlak (nepodařilo se ji identifikovat). Ohlásil se hned po seskoku a údajně při tom byl i radista Borovec. Skupina pak prostřednictvím Gerasimova udržovala spojení s Centrem až do 23. ledna 1945, kdy se ozvala naposledy. V té době už úspěšně probíhala Východopruská operace Rudé armády (začala 13. ledna 1945). Okolnosti smrti výsadkářů nejsou známy.⁵⁹ Nezbyvá než doufat, že ruské úřady někdy uctí památku rozvědčků tím, že konečně odtajní radiogramy a další archivní materiály, jež by mohly jejich osudy doplnit.

Víc prozatím nevíme ani o Jendovi Borovcovi. K jeho zatčení na podzim 1944 určitě došlo, pravdivá bude i ona zpráva o jeho věznění v Allensteinu. Věznice v dnešním Olsztynu ještě stojí a dodnes funguje jako vězení, ale žádné záznamy z doby války se tam nedochovaly. Stojí i budova bývalého gestapa, kde zatčené parašutisty krutě vyslýchali; v nedávno opravených sklepeních dnešního vojvodského úřadu už ale stopy po týrání vězňů nezůstaly. Nepodařilo se zjistit, kdy a kde byl Borovec popraven, ani kde leží. Stalo

⁵⁸ RŽEVCEV, Jurij. *Razvedka v licach i oborone*. Ščit i meč. Gazeta Ministerstva vnutrennyh del Rossijskoj Federacii, 2011, č. 27 (1283); TÝŽ, *Glubinnaja...*, c. d.; GRIBANOV, Anatolij. *Kratkaja spravka o razvedčikach – diverzantach*. Rukopis předaný autorovi.

⁵⁹ Výkazy nenávratných ztrát uvádějí datum smrti členů výsadku buď podle data odletu skupiny k vysazení do týlu nepřítele – 8. 8. 1944 (CAMO, f. 58, op. A-930-12, d. 1), nebo podle data následujícího po dni posledního radiového spojení se základnou – 24. 1. 1945 (CAMO, f. 58, op. 18003, d. 921); BUDAJEV, A. V., GRIBANOV, A. J., RŽEVCEV, J. P., c. d., s. 348.

se to v parku Jakobsberg, kde popravili zběha Polzera a kde je i německý vojenský hřbitov, nebo leží na jiném z olsztynských válečných pohřebišť? Je ale nanejvýš pravděpodobné, že byl popraven pod příjmením Verbický a ochránil tak rodinu před pomstou nacistů, k níž by jinak nepochybně došlo. Příbuzní sovětských výsadkářů byli i u nás bez milosti likvidováni.

Nestává se často, aby historická spravedlnost čekala na svůj návrat skoro sedmdesát let. V případě Jendy Borovce se tak aspoň zčásti stalo: při pietní slavnosti 1. září 2011 bylo jeho jméno zaneseno mezi jména padlých a umučených na symbolickém hřbitově Památníku II. světové války v Hrabyni. A vznikl dokumentární film, věnovaný výjimečným osudům abiturientů přívozkého gymnázia – Jendy Borovce a Josefa Basse, „nejlepších z nás“.⁶⁰

⁶⁰ *Abiturienti*. Dokumentární film České televize – studio Ostrava, režie Petra Všelichová, námět a scénář Mečislav Borák, vysíláno 23. 5. 2012 na ČT 2.